

Justyna Kuształ

Uniwersytet Jagielloński

ORCID: 0000-0001-9493-7504

<https://doi.org/10.26881/ndps.2025.55/56.03>

Paweł Kozłowski

Uniwersytet Pomorski w Słupsku

ORCID: 000-0003-3139-9221

<https://doi.org/10.26881/ndps.2025.55/56.03>

Potrzeby językowe w polskim postępowaniu w sprawach nieletnich w perspektywie diagnozy kuratora sądowego

Celem artykułu jest opis i wyjaśnienie sytuacji, w których w postępowaniu w sprawach nieletnich pojawia się konieczność identyfikacji potrzeb językowych bądź trudności językowych i komunikacyjnych rzutujących na możliwości ochrony praw dziecka w postępowaniu sądowym. Niezdiagnozowane potrzeby językowe powodują wykluczenie w sferze komunikacyjnej, formalnoprawnej, ale i szerzej – edukacyjnej czy społecznej dziecka w konflikcie z prawem. Artykuł ma charakter koncepcyjny i stanowi wkład do projektu badawczego realizowanego w ramach międzynarodowego programu badawczego¹, a zarazem metodyczny, gdyż stanowi opis prawidłowych merytorycznie i formalnie działań diagnostycznych i ich ugruntowania w pedagogice resocjalizacyjnej. Metoda gromadzenia danych wykorzystana w niniejszym projekcie to analiza dokumentów, gdzie materiał badawczy stanowią regulacje prawne w zakresie polskiego postępowania z nieletnimi oraz elementy studiów przypadku, stanowiących egzemplifikację dla prezentowanych argumentów w toku wywodu naukowego. Wnioski z badań pokazują nieobecność regulacji prawnych uwzględniających identyfikację potrzeb językowych i trudności komunikacyjne podczas przesłuchań nieletnich i podczas prowadzenia wywiadów kuratorskich z nieletnimi. Konkluzje obejmują próbę stworzenia rekomendacji w zakresie praktyki prowadzenia wywiadów kuratorskich, które uwzględniałyby ten istotny aspekt dla ochrony praw dziecka w postępowaniu sądowym.

Słowa kluczowe: potrzeby językowe, dziecko w konflikcie z prawem, postępowanie w sprawach nieletnich, kurator sądowy

¹ COST Action Justice to youth language needs: human rights undermined by an invisible disadvantage, CA 22139 Y-JustLang, <https://www.cost.eu/actions/CA22139/>; natomiast badania dokumentów i ich prezentację podczas konferencji naukowych umożliwia Priorytetowy Obszar Badawczy Future Society: Behavior in Crisis Lab – Projekt Flagowy) w Programie Strategicznym Inicjatywa Doskonałości Uniwersytet Jagielloński 2025.

Language needs in Polish juvenile proceedings from the perspective of a court-appointed probation officer's diagnosis

The objective of this article is to delineate and analyze circumstances in which the identification of language needs as well as language and communication difficulties in juvenile proceedings proves essential for safeguarding the rights of the child within judicial processes. The absence of adequate diagnosis in this area contributes not only to exclusion in communicative and formal-legal domains but also, more broadly, to marginalization within the educational and social spheres of minors in conflict with the law. The article is conceptual in character – constituting a contribution to a research project conducted within the framework of an international research program – while simultaneously methodological, as it outlines diagnostically, formally, and methodologically valid procedures and their theoretical grounding in the field of social rehabilitation pedagogy. The adopted research method is document analysis. The empirical material encompasses legal provisions regulating Polish juvenile proceedings as well as selected elements of case studies, which are employed illustratively to substantiate the arguments advanced in the scientific discussion. The findings indicate the absence of legal provisions that explicitly mandate the identification of language needs and communication difficulties during the interrogation of minors or in the course of probation interviews. The article concludes with an attempt to formulate recommendations for probation practice that integrate consideration of these factors as an essential condition for ensuring the effective protection of children's rights in judicial proceedings.

Key words: language needs, children in conflict with the law, juvenile proceedings, probation officer/guardian

Potrzeby językowe nieletnich w postępowaniu sądowym z nieletnimi

Potrzeby językowe są definiowane w literaturze z wielu dyscyplin naukowych i praktyki edukacyjnej na wiele sposobów (Kijoch 2022: 295–296). W kontekście celów niniejszego artykułu potrzeby językowe to przede wszystkim potrzeby komunikacyjne (najbardziej istotne w kontakcie z instytucjami, jak np. sąd czy organ administracji), takie jak rozumienie, mówienie, czytanie, pisanie, rozumiane w kontekście ogólnym, jak i specyficznym. (Kijoch 2022; Hutchinson, Waters 1987).

Analiza potrzeb językowych jest prowadzona z wykorzystaniem wielu metod (Kijoch 2022: 296), ale istotnym elementem zawsze pozostaje świadomość ich istnienia i konsekwencji ich braków w sytuacjach społecznych. Wnioski z analizy potrzeb językowych mogą wskazać na przyczyny trudności komunikacyjnych, takie jak np.: zaburzenia językowe (wady wymowy, trudności w formułowaniu zdań, rozumieniu mowy czy jej płynności), zaburzenia emocjonalne, zaburzenia w zachowaniu, przede wszystkim zespół lękowy, zespół zaburzeń uwagi, względnie zespół zaburzeń uwagi z hiperaktywnością, płodowy zespół alkoholowy, trudności w uczeniu się (dysleksja, dysgrafia) i oczywiście nieznanostwo języka danego kraju.

Kontakt nieletniego z organami ścigania i instytucjami wymiaru sprawiedliwości należy do takich ekspozycji społecznych, gdzie potrzeby językowe mają znaczenie kluczowe w procesie komunikacji. Jak wskazują badania zespołów roboczych w programie badawczym „Justice to youth language needs: human rights undermined by an invisible disadvantage (www.youthjusticelanguage.org, 2025), „Postępowanie karne opiera się na procesach wymagających wysokiego poziomu umiejętności werbalnych, które są mało prawdopodobne wśród młodych przestępców z kilku powodów: po pierwsze, badania przeprowadzone w krajach anglojęzycznych (bardzo ograniczone w innych krajach europejskich) pokazują, że częstość występowania zaburzeń językowych jest nawet sześciokrotnie wyższa wśród młodych przestępców; jeśli nie zostaną one zdiagnozowane i nie zostanie podjęte leczenie, zwiększa to ryzyko ponownego popełnienia przestępstwa. Ponadto badania lingwistyczne wykazują, że niektóre umiejętności syntaktyczne są nadal w fazie rozwoju w okresie (przed)pokwitania, a zdolność łączenia języka z kontekstem może być niedostatecznie rozwinięta nawet po ukończeniu 18 roku życia. Ponadto zdolność posługiwania się językiem o złożonej strukturze jest niska w przypadku niskiego poziomu wykształcenia, co jest powszechne wśród młodych przestępców” (Description, www.cost.eu/actions/CA22139 2025).

Akty prawa międzynarodowego, a wśród nich Konwencja o Prawach Dziecka z 1989 r., ratyfikowana przez Polskę w 1991 r. (Konwencja o Prawach Dziecka 1991) oraz komentarze do KPD, takie jak: Komentarz Ogólny nr 10 (2007) Prawa dzieci w systemie wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich, Komentarz Ogólny nr 12 (2009) Prawo dziecka do wyrażania własnych poglądów (Jaros 2015) oraz Wytyczne Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dzieciom, przyjęte przez Komitet Ministrów Rady Europy w dniu 17 listopada 2010 r. (www.rm.coe.int/16804b2cf3 2025; Kuształ 2020) nie odnoszą się ściśle do potrzeb językowych.

Potrzeby językowe nieletnich przed sądem, chociaż nie wyrażane w tych aktach *explicite*, a szczególnie ich konsekwencje dla ochrony praw dziecka w konflikcie z prawem, wymagają uwagi organów wymiaru sprawiedliwości na poziomie międzynarodowym i krajowym. Rekomendacje instytucji międzynarodowych podkreślają niewystarczającą ochronę praw dziecka potencjalnie wykluczanego ze względu na brak kompetencji językowych w kontakcie z sądem i wskazują na konieczność dokonywania diagnoz i zmian na poziomie krajowym w celu gwarantowania podmiotowości nieletnich w konflikcie z prawem.

Nieletni są grupą wrażliwą (*vulnerable group in justice*) w wymiarze sprawiedliwości (Stańdo-Kawecka, Kuształ 2016), natomiast związany z tym kontekst potrzeb językowych jest prawie nieobecny w badaniach naukowych. Potrzeby językowe są opisywane w kontekście specjalnych potrzeb edukacyjnych, ale

w wymiarze sprawiedliwości, inaczej niż w systemie oświaty, „nie zwraca się uwagi na potrzeby dzieci z różnych środowisk edukacyjnych, niepełnosprawnych, wielojęzycznych, niesłyszących lub niedosłyszących” (Description, www.cost.eu/actions/CA22139, 2025).

Polski model postępowania z nieletnimi wywodzi się z modelu opiekuńczego (Kuształ 2025: 113–127), ale dynamicznie zmienia się w kierunku modelu hybrydowego, łącząc w sobie elementy modelu jurydycznego, na skutek zwrotu punitivnego, czego przykładem mogą być zmiany w art. 10 § 2a kodeksu karnego (Kodeks karny 1997) oraz elementy modelu sprawiedliwości naprawczej (Kuształ 2025: 113–127). Polskie postępowanie sądowe w sprawach nieletnich ma charakter inkwizycyjny, funkcjonuje zasada dominacji sądu, który zgodnie z podejściem paternalistycznym prowadzi postępowanie rozpoznawcze i rozprawę główną oraz postępowanie wykonawcze. Wyjątkowo w sprawy nieletnich angażowany jest prokurator, np. na mocy art. 26. ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich z 2022 r. (Ustawa o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich, 2022).

Koncepcja dziecka przyjęta w postępowaniu karnym to koncepcja określana najkrócej jako „dziecko w sytuacji ryzyka” (*child in risk*) (Kuształ 2025) i zgodnie z jej założeniami, dziecko nie jest traktowane jako odpowiedzialne w świetle prawa karnego. Stosuje się środki wychowawcze przede wszystkim wtedy, jeśli nieletni przejawia zachowania świadczące o demoralizacji po ukończeniu 10 roku życia lub popełnił czyn karalny po ukończeniu 13 roku życia. Co do zasady w świetle polskiego prawa dzieci nie ponoszą odpowiedzialności karnej do 17 roku życia zgodnie z kodeksem karnym (Kodeks karny 2022, art. 10), ale wyjątkowo, za najpoważniejsze przestępstwa nieletni mogą odpowiadać od 15 roku życia, za morderstwo od 14 roku życia (Kodeks karny 1997, art. 10 § 2a).

Metodologia badań

Celem poznawczym prezentowanych badań jest opis procesu diagnozowania nieletniego i jego środowiska podczas wywiadu prowadzonego na zlecenie sądu rodzinnego w kontekście identyfikacji potrzeb językowych i barier komunikacyjnych między nieletnim a kuratorem sądowym.

Cel teoretyczny artykułu jest nakierowany na rozwój pedagogiki resocjalizacyjnej, gdzie obszar dotychczas prowadzonych badań diagnostycznych nie obejmuje zagadnień związanych z potrzebami językowymi i barierami komunikacyjnymi.

Braki w zakresie identyfikacji tych potrzeb i możliwości ich zaspokajania mogą rzutować na pozycję dziecka – nieletniego w postępowaniu sądowym i procesie resocjalizacji instytucjonalnej lub środowiskowej. Mogą także powodować

istotne konsekwencje prawne, w konsekwencji też wykluczenie społeczne we wszystkich sferach rozwoju młodego człowieka. Celem badań nie jest dokonanie pogłębionej analizy praw dziecka w polskim postępowaniu sądowym.

Celem praktycznym badań jest natomiast sformułowanie rekomendacji w zakresie uwrażliwienia aktorów postępowania w sprawach nieletnich na problem potrzeb językowych i barier komunikacyjnych oraz skutków ich występowania w obszarze praw nieletniego w postępowaniu sądowym.

Przedmiotem badań jest proces diagnozowania nieletniego podczas wywiadu kuratorskiego, przeprowadzanego na zlecenie sądu rodzinnego. Proces ten jest ustrukturalizowany prawnie i opisany w regulacjach normatywnych.

Metoda badań to analiza treści (Makowska 2018: 18 i n.) regulacji normatywnych i sprawozdań z wywiadów kuratorskich. Sprawozdania te, mimo swego sformalizowania, stanowić mogą niejako studia przypadków, służące egzemplifikacji sytuacji diagnostycznych istotnych z punktu widzenia procesu komunikacji kuratora z nieletnim.

Materiał badawczy stanowią akty prawne, takie jak: ustawa o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich z 2022 r. (Dz. U. z 2022 r., poz. 1700), ustawa z 27 lipca 2021 r. o kuratorach sądowych (Dz. U. z 2001 r. Nr 98, poz. 1071) oraz akty wykonawcze, tj.: rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 12 października 2022 r. w sprawie przeprowadzania wywiadów środowiskowych o nieletnich (poz. 2143) oraz dokumenty formalne, takie jak 114 sprawozdań z wywiadów środowiskowych, prowadzonych w sprawach związanych z czynami karalnymi i przejawami demoralizacji nieletnich z lat 2020–2025. Sprawozdania zostały przedłożone sądowi rodzinnemu w Słupsku. Sprawozdania, jak wskazano wyżej, mają charakter sformalizowany, ich struktura jest klarowna i na podstawie układu treści sprawozdania możliwe jest zidentyfikowanie, selekcja i kwalifikacja istotnych ze względu na postawione cele badań jednostek tekstowych do dalszej analizy. Zidentyfikowane fragmenty sprawozdań wykorzystano jako egzemplifikacje problemów komunikacyjnych i sposobów radzenia sobie z nim w procesie diagnozowania nieletniego i jego środowiska podczas wywiadu kuratorskiego.

Diagnozowanie nieletniego i jego środowiska podczas wywiadu kuratora

W przebiegu postępowania w sprawach nieletnich można wyróżnić cztery istotne momenty, kiedy mogą się pojawić się trudności komunikacyjne wynikające z niezdiagnozowanych potrzeb językowych nieletnich, które utrudniają ochronę praw dziecka w postępowaniu.

Pierwszym takim momentem jest zatrzymanie przez policję, która dokonuje przesłuchania lub wysłuchania nieletniego (Ustawa o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich 2022, art. 28). Zatrzymanie przez policję stanowi pierwszy moment możliwej identyfikacji potrzeb językowych i barier komunikacyjnych w kontakcie z nieletnim. Policja/ straż graniczna może zatrzymać w siedzibie policji do 48 godzin, a następnie umieścić nieletniego w policyjnej izbie dziecka (Ustawa o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich 2022, art. 50). Sytuacja ta zdecydowanie wymaga pogłębionych badań terenowych, gdyż w literaturze pedagogicznej problematyka ta nie jest przedmiotem analiz. W świetle regulacji prawnych policja powinna w sposób jasny i zrozumiały dla nieletniego, w obecności jego rodzica lub opiekuna poinformować go o powodach zatrzymania i prawach osoby zatrzymanej. Pouczenie nieletniego o przysługujących mu prawach ma być przedstawione w sposób zrozumiały dla nieletniego. Doniesienia z praktyki przesłuchań wskazują na fakt przedstawiania nieletniemu dokumentu pouczenia do podpisu. Jeśli w toku przesłuchania lub wysłuchania policjant nie zdiagnozuje, nie zorientuje się co do potrzeb językowych nieletniego, żadna informacja o ewentualnych trudnościach komunikacyjnych nie trafia drogą protokołu z przesłuchania ani notatki służbowej do sądu dla nieletnich (Stańdo-Kawecka, Kusztal 2016).

Drugi moment, kiedy mogą się pojawić trudności komunikacyjne wynikające z niezdiagnozowanych potrzeb językowych nieletnich, to wywiad kuratora na zlecenie sądu, który będzie przedmiotem analiz w dalszej części artykułu.

Ponadto trudności mogą jeszcze pojawiać się w kolejnych momentach, ale są one konsekwencjami dwóch poprzednich etapów. Są to: postępowanie przed sądem i prowadzenie diagnozy psychologiczno-pedagogicznej w opiniotwórczym zespole sądowych specjalistów (Ustawa o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich 2022, art. 64) lub diagnoza biegłych lekarzy psychiatrów na zlecenie sądu rodzinnego (Ustawa o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich 2022, art. 65) oraz ewentualna diagnoza dla ustalenia kierunków oddziaływań resocjalizacyjnych/ korekcyjnych prowadzona w czasie umieszczenia dziecka w placówce resocjalizacyjnej, orzekana przez sąd jako środek wychowawczy lub poprawczy.

Ważnym momentem, w którym trudności komunikacyjne mogą wystąpić – a co za tym idzie – mogą także być związane z jakością diagnostyczną materiału zebranego na potrzeby postępowania przed sądem, jest przeprowadzenie wywiadu środowiskowego przez kuratora sądowego. Należy dodać, iż w sytuacji związanej z dokonaniem czynu karalnego jest to już drugi kontakt nieletniego i jego przedstawicieli ustawowych z organami państwa zajmującymi się łamaniem norm społecznych i prawnych, gdyż po kontakcie z policją ma miejsce kontakt z przedstawicielem wymiaru sprawiedliwości, jakim jest kurator sądowy. Natomiast w sytuacji wszczęcia postępowania w związku z przejawami demoralizacji, to właśnie kontakt z kuratorem wykonującym zarządzenie sądu w celu

przeprowadzenia wywiadu środowiskowego jest pierwszym zetknięciem nieletniego i jego przedstawicieli ustawowych z organami wymiaru sprawiedliwości państwa.

Wywiad środowiskowy jest prowadzony zgodnie z zasadami diagnozy pedagogicznej, która pozwala na sformułowanie prognozy, co do kierunków procesu resocjalizacji nieletniego i optymalnych oddziaływań korekcyjnych. Kurator sądowy jest specjalistą w sprawach nieletnich, co do zasady potrafi się komunikować z nieletnim. Zgodnie bowiem z ustawą z 27 lipca 2021 r. o kuratorach sądowych (Dz. U. z 2001 r. Nr 98, poz. 1071) zawodowy kurator sądowy posiada tytuł zawodowy magistra uzyskany po ukończeniu studiów na kierunku psychologia lub prawo lub na kierunku związanym z kształceniem w zakresie psychologii, pedagogiki, socjologii lub prawa lub też magistra, magistra inżyniera albo równorzędny uzyskany po ukończeniu studiów na innym kierunku i ukończył studia podyplomowe w zakresie psychologii, pedagogiki, socjologii lub prawa. Nadto każdy kurator odbywa roczną aplikację kuratorską, w której zakresie jest także przygotowanie teoretyczne i praktyczne w obszarze przeprowadzania wywiadów środowiskowych.

W świetle przepisów rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 12 października 2022 r. w sprawie przeprowadzania wywiadów środowiskowych o nieletnich (poz. 2143), wywiad przeprowadza się w terminie 21 dni od dnia wpływu zlecenia, chyba że w zleceniu przeprowadzenia wywiadu określono inny termin.

Zgodnie z § 5.1. tego rozporządzenia w toku wywiadu ustala się okoliczności objęte zleceniem jego przeprowadzenia, w tym podstawowe dane o nieletnim, takie jak: imię, nazwisko, datę i miejsce urodzenia, a także miejsce zamieszkania lub pobytu, zachowywanie się nieletniego, warunki wychowawcze, jego stan zdrowia, przebieg nauki lub pracy, a także sposób spędzania czasu wolnego oraz kontakty z rówieśnikami i innymi osobami, które mogą mieć wpływ na jego zachowanie. Poza tym podczas wywiadu ustala się imiona i nazwiska rodziców nieletniego i zamieszkujących z nimi osób oraz stosunek rodziców lub opiekunów do nieletniego, podejmowane oddziaływania wychowawcze, konflikty istniejące w rodzinie. Nadto uwzględnia się również informacje dotyczące sytuacji materialnej rodziców lub opiekunów nieletniego oraz warunków bytowych rodziny nieletniego. Z przeprowadzonego wywiadu kurator sporządza pisemne sprawozdanie, które jest przedkładane sędziemu/sędzi. Sprawozdanie zawiera zgodnie § 6 wymienionego rozporządzenia: dane o nieletnim, jego rodzicach lub opiekunach, datę i miejsce urodzenia wymienionych osób, miejsce nauki lub miejsce pracy nieletniego, numer telefonu lub telefaksu, lub adres poczty elektronicznej umożliwiający kontakt z nieletnim, jego rodzicami lub opiekunami, a także informacje o sytuacji osobistej, rodzinnej oraz o warunkach bytowych nieletniego i jego rodziców lub opiekunów, w tym o sposobie realizowania przez nieletniego

obowiązku nauki, wysokości uzyskiwanych dochodów i ich źródłach, stanie zdrowia nieletniego, w tym o ujawnionych uzależnieniach, funkcjonowaniu nieletniego i jego kontaktach w środowisku. W sprawozdaniu zawiera się także informację o przebiegu dotychczasowych nadzorów i kontrolowania wykonywania środka wychowawczego, o którym mowa w art. 7 pkt 2 ustawy z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich, lub środka, o którym mowa w art. 18 ust. 1 tej ustawy. Sprawozdanie musi być czytelnie podpisane przez osobę przeprowadzającą wywiad oraz zawierać datę przeprowadzenia wywiadu i datę sporządzenia sprawozdania z wywiadu.

Proces diagnozy w postępowaniach rozpoznawczych w sądownictwie dla nieletnich opiera się na dwóch filarach, a mianowicie na doświadczeniu i rozumowaniu. Diagnoza kuratorska jest przeprowadzana w miejscu zamieszkania nieletniego i jego rodziny opiera się na doświadczeniu, a mianowicie doświadczeniu człowieka w relacji diagnostycznej, obserwacji jego funkcjonowania w naturalnym, codziennym środowisku społeczno-emocjonalnym.

Diagnoza pełna zawiera następujące po sobie etapy: opis – ocena – wnioskowanie – wyjaśnianie – postulowanie – stawianie hipotez (Wysocka 2015). W tym miejscu jednak wyraźnie należy zaznaczyć, że wartość diagnostyczna wywiadu środowiskowego zależy w dużym stopniu od świadomości, wiedzy kompetencji kuratora, a więc także uznawanej przez niego filozofii działania: restrykcyjno-eliminującej, negatywnej vs. kreatywnej czy pozytywnej (Wysocka 2019: 125–146). Warto zwrócić uwagę, że wywiad w postępowaniu rozpoznawczym ma swoje etapy metodyczne, takie jak: przygotowanie (obejmujące analizę treści akt i in.), rozpoczęcie (mające na celu wytworzenie poczucia bezpieczeństwa nieletniego i jego ośmielenie do rozmowy), narrację spontaniczną nieletniego, pytania i odpowiedzi oraz czynności końcowe (Pasko-Porys 2008: 108–111). Ma także swoje ramy formalne, odnoszące się do formy zlecenia wywiadu, pory oraz miejsca jego przeprowadzenia, uprawnień kuratora, a także obowiązku zachowania tajemnicy służbowej, a także treści wywiadu, jak i sprawozdania wraz z terminem realizacji (Jedynak, Stasiak 2018: 692–699). Nie ma także wypracowanego, opartego na racjonalnych i teoretycznych przesłankach, modelu diagnozy, w tym systemu klasyfikacyjnego zaburzeń nieprzystosowawczych, które mogłyby być przedmiotem ustalenia „poziomu demoralizacji”, czy raczej społecznego nieprzystosowania. Kurator sądowy nie ma specyficznych narzędzi diagnostycznych do diagnozy niedostosowania społecznego. Powoduje to pojawienie się zasadniczych problemów w procesie diagnozowania nieprzystosowania społecznego, takich jak dokonywanie tzw. „diagnozy na oko”, co wiąże się z ryzykiem błędnej kwalifikacji przypadków, braku ich różnicowania (Wysocka 2019: 132). Biorąc pod uwagę trudności klasyfikacyjne, istotny zatem dla zachowania higieny diagnostycznej jest obszar opisu faktów, czyli co konkretnie się stało, co się wydarzyło, co nieletni

zrobił, a czego nie zrobił w danej sytuacji i w określonym kontekście. Należy również pamiętać, że opis sam w sobie nie jest wystarczający i nie spełnia kryteriów diagnozy pełnej. Opis w diagnozie realizowanej podczas wywiadu środowiskowego powinien być możliwie pełny ze względu na to, iż jest on przedmiotem oceny przez sąd, ale także może być przedmiotem pogłębionych analiz przez biegłych sądowych w trakcie postępowania przez sądem. W diagnostyce ważne jest, aby nie zniekształcać przedstawianych przez rozmówców informacji, nie przypisywać intencji zachowań osobie badanej. Ważne jest także, aby skrupulatnie, dokładnie przedstawić w diagnozie rzeczywisty stan rzeczy bez przyjmowania jednocześnie za prawdę formalną wypowiedzi osoby, z którą przeprowadzany jest wywiad. Jako przykład z analizy sprawozdań można wskazać sytuację, w której matka nieletniego, opowiadając swobodnie o sytuacji rodzinnej i relacjach pomiędzy rodzicami nieletniego, powiedziała, że ojciec nieletniego jest oskarżony o stosowanie przemocy wobec niej. W sprawozdaniu z wywiadu napisano, że matka nieletniego powiedziała, że ojciec jest oskarżony o stosowanie przemocy. Nie stwierdzono jednak, że jest on oskarżony o stosowanie przemocy, a napisano, że matka jedynie powiedziała, że jest on oskarżony o stosowanie przemocy. W celu zweryfikowania tej informacji na policji ustalono, że nie jest on oskarżony o stosowanie przemocy. W rzeczywistości matka nieletniego złożyła zawiadomienie o możliwości popełnienia przestępstwa. Poza tym ustalono, że ojciec nieletniego także złożył zawiadomienie o możliwości popełnienia przestępstwa przemocy domowej przez matkę nieletniego.

Deskrypcja, czyli opisane fakty podlegają ewaluacji, tj. ocenie opartej na wiedzy profesjonalnej kuratora. Opis im jest pełniejszy, tym bardziej stanowi podstawę do ewaluacji przez biegłych sądowych. Ocena powinna być odniesiona do konkretnych zachowań, a nie być opinią o człowieku czy oceną człowieka. Opis nie powinien być marginalizowany kosztem opinii czy ocen. Diagnoza bowiem nie będzie nigdy w pełni obiektywna, gdyż wynika z doświadczania człowieka w relacji, odniesienia do własnej wiedzy, a także przekonań (Moszczyński 2009: 476) oraz jest związana z samą sytuacją kontaktu z wymiarem sprawiedliwości. Materiał diagnostyczny ze sprawozdania kuratorskiego powinien być intersubiektywnie komunikowalny i sprawdzalny (Majchrzyk 2012).

Kolejny etap pełnej diagnozy to wnioskowanie, rozumiane jako wynik oceny opisywanych faktów. Konkluzje mają ważne znaczenie dla sądu, bowiem to właśnie na tym poziomie jest weryfikowane czy dotychczasowe ustalenia wymagają głębszej analizy przez biegłych sądowych, czy nie ma takiej konieczności. Nadto pomocne może być wysnucie wniosków odnoszących się do trajektorii ilościowej (ile było zachowań nieprzystosowanych czy to pojedynczy epizod, czy kilka zachowań ujmowanych jako eksperymentowanie, czy syndrom, czyli względnie ustalony sposób zachowania w danym kontekście) oraz trajektorii kontekstowej,

czyli ustalenia czy występują zachowania nieprzystosowawcze w najważniejszych środowiskach, w których nieletni funkcjonuje, takich jak choćby dom rodzinny, szkoła, środowisko lokalne. Ustaleń dokonuje się na bazie decyzji od dzielnicowego czy otoczenia sąsiedzkiego.

Na kolejnym etapie, jakim jest wyjaśnianie, zasadne jest ustalenie genezy, historii, kontekstów środowiskowych, mechanizmów danych zachowań, zakresu potrzeb, które w ten sposób są realizowane przez nieletniego. Pomocne może być też ustalenie, kiedy określone zachowania są przejawiane przez nieletniego, jak przeważnie nieletni zachowuje się w danym kontekście środowiskowym, kiedy ostatnio ono wystąpiło. Warto także zwrócić uwagę, jakie znaczenie ma dane zachowanie dla funkcjonowania nieletniego w określonych okolicznościach, czy jest ono podstawą do nieprawidłowego pełnienia poszczególnych ról społecznych, czy realizacji zadań życiowych (Kozłowski 2010: 118).

Na tej podstawie przechodzi się na poziom postulowania i stawiania hipotez. Jest to profesjonalne pedagogiczne zalecenie lub sugestia dla sądu. Postępowanie realizuje cele profilaktyki selektywnej lub wskazującej, jak choćby w przypadku zlecenia kolejnego wywiadu kontrolnego w celu ustalenia czy doszło po poprawy zachowania nieletniego w danym zakresie, czy zastosowania środka wychowawczego w postaci upomnienia. Postępowanie w sprawach nieletnich realizuje też cele resocjalizacyjne w przypadku zastosowania środków wychowawczych, uwzględniających konieczność zaplanowania systematycznych działań zakotwiczonych na zasobie rodzinnym, np. jako to ma miejsce przy zastosowaniu środka wychowawczego w postaci nadzoru kuratora czy wprowadzenia nieletniego w środowisko wychowawcze korygujące i wspierające na bieżąco jego środowisko rodzinne, jak to ma z założenia miejsce w przypadku skierowania do ośrodka kuratorskiego (Kozłowski 2023: 183–206). Kurator może też sformułować zalecenie co do dalszej diagnozy przez biegłych przy sugerowaniu orzeczenia innego środka, uwzględniającego umieszczenie nieletniego poza środowiskiem rodzinnym, np. w młodzieżowym ośrodku wychowawczym.

W całym przebiegu procesu diagnostycznego, realizowanego w ramach wywiadu kuratorskiego, mogą pojawić się problemy językowe lub komunikacyjne z nieletnim, trudności w zrozumieniu tego co mówi osoba nieletnia, przekłamania w komunikacji, nieścisłości w rozumieniu narracji dzieci. Warto zwrócić uwagę, iż mogą one rzutować na rzetelność diagnozy, a co za tym idzie, także na problemy w całym postępowaniu przed sądem. Oczywiście, jeśli na początku przy pierwszym przesłuchaniu/wysłuchaniu na policji odnotowano potrzebę tłumacza, kurator przeprowadza wywiad z jego udziałem i duża część ciężaru trafności i rzetelności spoczywa na tym tłumaczu. Ma to miejsce wówczas, gdy nieletni lub jego rodzina nie komunikuje się w języku polskim lub są osobami z niepełnosprawnościami słuchu, wzroku czy mowy.

Nadto należy wziąć pod uwagę także zniekształcenia, u podłoża których leży ochrona własnego wizerunku, czasem powiązana z kłamstwem (Gruza 2003: 290). Poza tym w trakcie wywiadu nieletni może przejawiać symptomy oporu biernego, jak i agresywnego, takie jak np. przedłużające się milczenie, zmiana tematu rozmowy, intelektualizacja, racjonalizacja, bezosobowa forma przedstawiania doświadczeń, zmniejszenie głębokości i konkretności wypowiedzi, zmiana sposobu mówienia, zapominanie pytania, pustka w głowie, objawy somatyczne, np. pocenie się, drżenie rąk, płacz, czynny atak, świadome kłamstwo, otwarta odmowa (Jarosz, Wysocka 2012). Do głównych przyczyn oporu zalicza się lęk, strach, wstyd, poczucie winy, a niekiedy także poczucie krzywdy. Nieletni może nie mieć gotowości do rozmowy na temat przedmiotu sprawy sądowej, ze względu np. na to, że może to być objęte wspólną tajemnicą, z występowaniem gróźb, manipulacji czy też oczekiwanych korzyści materialnych itd. W takich głębokich uwikłaniach informacje mogą być ujawniane właśnie z oporem, stopniowo, tylko w sprzyjających warunkach.

Do sposobów radzenia sobie z oporem zalicza się: wykorzystanie przez kuratora milczenia, przeformułowanie pytań, podawanie komunikatów o spostrzeganiu trudności osoby diagnozowanej, parafrazowanie wypowiedzi nieletniego, udzielanie dodatkowych informacji, prośba o konkretyzację wypowiedzi, rozmowa na temat „tu i teraz”, zaznaczenie roli i funkcji wywiadu, a niekiedy także wyrażanie własnych emocji związanych z przejawami oporu.

Należy podkreślić, że poza endogennymi przyczynami oporu, należy zwrócić uwagę na obszar egzogeny, czyli na okoliczności przeprowadzania wywiadu. Osoby z bliskiego otoczenia dziecka podczas rozmowy w sposób zamierzony lub nieświadomy mogą wpływać na treści wypowiedzi nieletniego. Znaczenie może mieć także pora dnia, w jakiej przeprowadzany jest wywiad oraz ewentualna kolizja z innymi aktywnościami nieletniego. Znaczenie może mieć również długość czasu pomiędzy wywiadem a zdarzeniem będącym jego przedmiotem.

W celu niwelowania oporu lub trudności językowych, przed przystąpieniem do rozmowy z nieletnim należy dokonać czynności preparacyjnych, czyli zapoznać się treścią akt sprawy, zebrać informacje o nieletnim i o jego otoczeniu oraz określić zakres szczegółowy wywiadu. Poza tym cały proces diagnostyczny powinien być oparty na empatii połączonej z wyczuleniem kuratora na prowadzenie wywiadu na bazie prawidłowego, a nie pozornego, kontaktu diagnostycznego. Taki prawidłowy kontakt diagnostyczny charakteryzuje się autentycznym zainteresowaniem wypowiedziami nieletniego, akceptacją jego wypowiedzi (co nie jest równoznaczne z akceptowaniem tego co zrobił), brakiem przejawów oporu, występowaniem adekwatnych reakcji emocjonalnych w stosunku do tego co mówi nieletni, występowaniem dużej liczby wypowiedzi spontanicznych.

Wywiad środowiskowy w postępowaniu rozpoznawczym jest istotny także ze względu na fakt, że od tego jakie informacje zbierze kurator i jak je przedstawi w sprawozdaniu, zależą dalsze etapy postępowania przed sądem. Zdecydowanie komunikacja językowa z nieletnim wpływa na diagnozę nieletniego dokonywaną przez kuratora.

W szczególnych przypadkach (zgodnie z art. 46. 1 ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich) nieletni może być umieszczony w schronisku dla nieletnich. Może to nastąpić, gdy zostaną ujawnione okoliczności przemawiające za skierowaniem go do zakładu poprawczego oraz jednocześnie, gdy zachodzi uzasadniona obawa utrudniania postępowania, a w szczególności ucieczki, ukrycia się nieletniego lub zatarcia śladów czynu karalnego, albo też, gdy nie można ustalić tożsamości nieletniego. Poza tym umieszczenie nieletniego w schronisku dla nieletnich może nastąpić wyjątkowo również wtedy, gdy (zgodnie z art. 46 § 2 ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich) zostaną ujawnione okoliczności przemawiające za umieszczeniem go w zakładzie poprawczym, a nieletniemu zarzucono popełnienie czynu karalnego określonego w art. 134, art. 148 § 1, 2 lub 3, art. 156 § 1 lub 3, art. 163 § 1 lub 3, art. 166, art. 173 § 1 lub 3, art. 189, art. 189a, art. 197 § 3 lub 4, art. 198, art. 200, art. 202 § 3, 4, 4a, 4b lub 4c, art. 204 § 3, art. 223 § 2, art. 252 § 1 lub 2 lub w art. 280 Kodeksu karnego. Jest to zatem także w niektórych, wymienionych wyżej przypadkach, kolejny moment, w którym mogą wystąpić trudności językowe. Na tym etapie bowiem zgodnie art. 64. 1 ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich, sąd rodzinny zwraca się o wydanie opinii o nieletnim umieszczonym w schronisku dla nieletnich – do tego właśnie schroniska.

Wnioski i rekomendacje

Problem potrzeb oraz trudności językowych i ich uwzględnienia w procesie diagnozy w polskim postępowaniu w sprawach nieletnich, konstytuowanym w ustawie o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich z 2022 r. (Ustawa o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich 2022) nie jest wystarczająco zarysowany w polskiej literaturze przedmiotu i badaniach naukowych. Badania takie wymagają podejścia interdyscyplinarnego, łączącego lingwistów, pedagogów, prawników i psychologów. Społeczności międzynarodowe i sieci badawcze podejmują się takich badań, a ich cele są różnie formułowane. Kontekst ochrony praw dziecka, zapobieganie wykluczeniu społecznemu, edukacyjnemu i prawnemu łączy wszystkie takie inicjatywy badawcze.

Potrzeby językowe nieletnich w postępowaniu sądowym to obszar nieobecny w pedagogice resocjalizacyjnej, rysuje się więc konieczność zintegrowania wiedzy pedagogiczno-prawnej i prowadzenia takich badań w celu zwiększania szans na

realną ochronę praw dziecka w postępowaniach sądowych. W wyniku analizy sprawozdań z wywiadów środowiskowych możliwe stało się zobrazowanie, z jakimi problemami styka się kurator i jak je opisuje w ramach dokonywania diagnozy.

W praktyce orzeczniczej, aby zapobiegać skutkom barier komunikacyjnych w postępowaniu z nieletnim, sąd uzyskuje dane od wszystkich osób zaangażowanych w sprawę nieletniego, które mogą mieć informacje o nim i przyczynach jego ewentualnych trudności komunikacyjnych. Na rozprawę sąd rodzinny może wezwać: kuratora sądowego, kierownika ośrodka kuratorskiego, przedstawiciela młodzieżowego ośrodka wychowawczego, okręgowego ośrodka wychowawczego, zakładu leczniczego, zakładu poprawczego, schroniska dla nieletnich, placówki opiekuńczo-wychowawczej lub regionalnej placówki opiekuńczo-terapeutycznej, w których nieletni przebywa, inne osoby, w szczególności asystenta rodziny, koordynatora rodzinnej pieczy zastępczej, przedstawiciela szkoły, do której nieletni uczęszcza, przedstawiciela pracodawcy nieletniego, lub organizacji społecznej, w tym organizacji pozarządowej, do której nieletni uczęszcza. Zaangażowanie tych wszystkich podmiotów i uzyskanie od nich informacji może pomóc kuratorowi sądowemu, a także samemu sądowi w podjęciu optymalnych, zgodnych z dobrem dziecka reakcji formalnoprawnych i resocjalizacyjnych.

Na poziomie ogólnokrajowym należy wskazać na inicjatywę Ministerstwa Sprawiedliwości RP, które wydało poradniki i materiały dla sędziów rodzinnych i biegłych dotyczące metodyki przesłuchań i sporządzania opinii w sprawach nieletnich. Materiały te można pobrać ze strony internetowej, gdzie seria „Wymiar sprawiedliwości przyjazny dzieciom” zawiera materiały, takie jak: Przesłuchanie małoletniego świadka pokrzywdzonego w procesie karnym. Wytyczne dla sędziów i prokuratorów; Wysłuchanie dziecka w postępowaniu cywilnym. Wytyczne dla sędziów; Metodyka przesłuchiwanie nieletniego. Wytyczne dla sędziów i prokuratorów; Metodyka przesłuchiwanie podejrzanego lub oskarżonego, który nie ukończył 18 lat. Wytyczne dla sędziów i prokuratorów; Opiniowanie psychologiczne w postępowaniach opiekuńczych w sprawach osób, które nie ukończyły 18 lat. Wytyczne dla biegłych psychologów; Opiniowanie psychologiczne w postępowaniach karnych w sprawach osób, które nie ukończyły 18 lat. Wytyczne dla biegłych psychologów.

Wszystkie te inicjatywy ogólnokrajowe powinny być poparte badaniami naukowymi opartymi o podejście *evidence based practice* (Kusztal, Piasecka i in. 2021: 128–132), które uzasadnia wszelkie skuteczne programy i strategie w zakresie zapobiegania wykluczeniu społecznemu nieletnich w konflikcie z prawem.

Bibliografia

Opracowania

- Gruza E. (2003), *Ocena wiarygodności zeznań świadków w procesie karnym. Problematyka kryminalistyczna*, Kantor Wydawniczy Zakamycze.
- Hutchinson T., Waters A. (1987), *English for specific purposes: A learning-centred approach*, Cambridge University Press.
- Jarosż E., Wysocka E. (2012), *Diagnoza psychopedagogiczna. Podstawowe problemy i rozwiązania*, Wydawnictwo Akademickie Źak.
- Jedynak T., Stasiak K. (2018), Wywiady środowiskowe [w:] K. Stasiak (red.), *Zarys metodyki pracy kuratora sądowego*, Wolters Kluwer, 688–699.
- Kijoch A. (2022), *Analiza potrzeb językowych a dydaktyka polszczyzny zawodowej i specjalistycznej z perspektywy języka medycznego. Badanie pilotażowe*, Acta Universitatis Lodzianensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców, 29: 294–304.
- Kozłowski P. (2010), *Dynamika demoralizacji i przestępczości nieletnich – analiza statystyczna zjawiska i propozycja indywidualnych rozwiązań*, Przegląd Więziennictwa Polskiego, 69: 103–128.
- Kozłowski P. (2023), *Ośrodek kuratorski – w kierunku optymalnego modelu postępowania z nieletnimi*, Probacja, 2: 183–206.
- Kuształ J. (2020), *Realizacja Wytycznych Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dziecku w kontekście zapobiegania ekskluzji społecznej i prawnej nieletnich*, Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego, 58: 81–101.
- Kuształ J. (2025), *Juvenile justice system in Poland* [w:] B. Kaucz (red.), *Polish contributions to criminology*, Springer, 113–127; https://doi.org/10.1007/978-3-031-94142-9_5.
- Kuształ J., Piasecka M., Nastazjak A. (2021), *Profilaktyka uzależnienia od hazardu oparta na dowodach naukowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Majchrzyk Z. (2012), *Psychologia sądowa. Aktualne problemy opiniowania dorosłych*, Wydawnictwo Naukowe UKSW.
- Moszczyński J. (2009), *Obszary subiektywizmu w badaniach identyfikacyjnych – wybrane zagadnienia* [w:] J. Kasprzak, B. Młodziejowski (red.), *Kryminalistyka i inne nauki pomocowe w postępowaniu karnym*, Print Group.
- Makowska M. (red.) (2018), *Analiza danych zastanych: Przewodnik dla studentów*, Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Stańdo-Kawecka B., Kuształ J. (2016), *Poland: Empirical findings* [w:] M. Vanderhallen, M. van Oosterhout, M. Panzavolta, D. de Vocht (red.), *Interrogating young suspects: Procedural safeguards from an empirical perspective*, Intersentia, 267–304.
- Wysocka E. (2015), *Diagnoza pozytywna w resocjalizacji. Model teoretyczny i metodologiczny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Wysocka E. (2019), *Diagnoza w resocjalizacji –perspektywy pozytywna vs. negatywna, teoria vs. praktyka diagnozowania*, Lubelski Rocznik Pedagogiczny, t. 38, 2: 125–146.

Źródła prawa i dokumenty

- COST Association (2025), Action CA22139; <https://www.cost.eu/actions/CA22139/>.
- Komentarz Ogólny nr 10 (2007), *Prawa dzieci w systemie wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich*, Komitet Praw Dziecka ONZ.

- Komentarz Ogólny nr 12 (2009), *Prawo dziecka do wyrażania własnych poglądów*, Komitet Praw Dziecka ONZ.
- Konwencja o prawach dziecka (1991), Dz. U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 17 czerwca 2015 r. w sprawie trybu przeprowadzania wywiadu środowiskowego, Dz. U. z 2015 r., poz. 879.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 12 października 2022 r. w sprawie przeprowadzania wywiadów środowiskowych o nieletnich (poz. 2143).
- Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich, Dz. U. z 1982 r. Nr 35, poz. 228 ze zm.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, Dz. U. z 1997 r. Nr 88, poz. 553, tekst jedn.: Dz. U. z 2025 r., poz. 383.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego, Dz. U. z 1997 r. Nr 89, poz. 555 ze zm.
- Ustawa z 27 lipca 2021 r. o kuratorach sądowych, Dz. U. z 2001 r. Nr 98, poz. 1071.
- Ustawa z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich, Dz. U. z 2022 r., poz. 1700.
- Wytyczne Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dzieciom. (2010, 17 listopada), Rada Europy; <https://www.rm.coe.int/16804b2cf3>.